

УДК 347.91/95 (477)

Цивільне та господарське право і процес

Курило Микола Петрович

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри правосуддя

Сумського національного

аграрного університету

Судові рішення в різних галузях процесуального права: можливості уніфікації

Постановка проблеми у загальному вигляді. Конституція України проголошує права і свободи людини і громадянина найвищою цінністю держави, визначаючи основні принципи побудови і функціонування системи органів правосуддя, покликаних забезпечувати захист і відновлення порушених прав. Право на судовий захист є конституційним правом людини (ст. 55 Конституції України), яке не може бути обмежене, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64).

Конституційні гарантії втілюються шляхом реалізації процесуальних механізмів судового захисту прав і законних інтересів, установлених галузевим законодавством, зокрема й через ухвалення судом у межах галузевого провадження судових рішень.

Виходячи з цього, ми можемо говорити про розмежування видів судового рішення залежно від виду судочинства: судові рішення в цивільному судочинстві, судові рішення в господарському судочинстві, судові рішення в адміністративному судочинстві, судові рішення в кримінальному судочинстві.

Незважаючи на постійну увагу науковців, питання щодо судового рішення продовжують залишатися одними з найбільш дискусійних у процесуальних галузях права. Дослідники тривалий час намагаються зрозуміти природу судового рішення, його суть, структуру, зміст, вплив на суспільні відносини, обов'язковість його виконання, застосування норм матеріального і процесуального права тощо. Необхідність системного аналізу поняття судового

рішення в різних галузях процесуального права зумовила актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значним внеском у розвиток теорії судових рішень є наукові праці таких авторів, як С. Абрамов, В. Авер'янов, Н. Александрова, О. Бандурка, Ю. Битяк, І. Голосніченко, М. Гурвич, Е. Демський, А. Клейнман, В. Комаров, Ю. Педько, В. Тертишніков, Н. Чечіна, Д. Чечот, М. Шакарян, П. Шевчук, М. Штефан, К. Юдельсон, В. Ярков, М. Ясинок та інших

Формулювання основних цілей дослідження. Метою нашого дослідження є визначення суті, структури, змісту поняття судового рішення в різних галузях процесуального права з метою його уніфікації в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі існують різні погляди щодо визначення поняття судового рішення, що свідчить про складність та багатоаспектність даного питання.

Так, представник цивільного процесуального права А.Ф. Клейнман розглядав судові рішення як постанови суду, у яких дається відповідь на позовні вимоги і визначаються права та обов'язки сторін, що виникають із спірних правовідносин [1, с. 239].

Д.М. Чечот розумів судові рішення як постанови, у яких вирішується по суті матеріально-правовий спір, який є об'єктом процесу з метою захисту прав та інтересів суб'єктів даного спору [2, с.6].

Набагато пізніше М.Й. Штефан у підручнику «Цивільне процесуальне право України» визначав поняття судових рішень, виходячи з основних складових судового засідання, зазначаючи, що «судові рішення – це акти правосуддя у справі, які ґрунтуються на встановлених у судовому засіданні фактах і застосуванні норм матеріального і процесуального права» [3, с.402].

М.М. Ясинок стверджує, що судові рішення є індивідуалізованим процесуально-правовим документом, який ухвалюється судом від імені і іменем держави, на підставі норм цивільного процесуального права, зміст якого

спрямований на захист прав, свобод та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб. При цьому судові рішення повинно бути загальнообов'язковим, безумовним, законним, обґрунтованим, остаточним з можливою інстанційною оскаржуваністю [4, с.60]. Дане визначення можна доповнити словами Д.Д. Луспеника про те, що дотримання процесуальних норм, які регулюють порядок ухвалення рішення та процесуальної форми, якій рішення повинно відповідати, гарантує його законність, обґрунтованість та справедливість [5, с.10].

Науковці в галузі адміністративного процесуального права Н.В. Александрова і Р.О. Куйбіда характеризують дане поняття з точки зору адміністративної суті судового процесу, зазначаючи, що в адміністративному процесуальному праві суд постановляє постанови, якими вирішує вимоги адміністративного позову по суті, усуваючи в такий спосіб публічно-правовий спір [6, с.131].

У господарсько-процесуальному праві, на думку В.Д. Чернадчука, В.В. Сухоноса, поняття рішення пов'язується з його ухваленням відповідно до норм матеріального і процесуального права та фактичних обставин справи, із достовірністю встановлених судом [7, с.161].

У той же час В.І. Тертишников, говорячи про судові рішення, вказує, що судові рішення – це найважливіший документ суду, оскільки воно є владним актом по суті розглянутої справи. Як документ судові рішення ухвалюється від імені держави і іменем держави. Рішення являє собою наказ, веління, імператив, що адресується як учасникам процесу, так і відповідним органам держави. Разом з тим судові рішення є процесуальним документом, оскільки воно містить ряд даних інформаційного характеру. Судові рішення є підсумком судової діяльності і містить остаточний висновок суду про права та обов'язки сторін, приписує їм певну поведінку на майбутнє. Отже, судові рішення, підсумовує дослідник, – це акт судової влади, що здійснює захист порушених або оспорюваних прав громадян, юридичних осіб, суспільства та держави шляхом підтвердження наявності або відсутності правовідносин та припису суб'єктам певної поведінки в майбутньому [8, с.209-210].

Як бачимо, науковці різних процесуальних галузей права демонструють однотипне уявлення про зміст судового рішення та ті вимоги, яким останнє повинно відповідати. Виходячи з таких теоретичних підстав, ми можемо визначити уніфікаційні позиції та виокремити характерні уніфікаційні ознаки інституту судового рішення, зокрема: а) судове рішення є процесуально-правовим документом, який має виключно письмову форму; б) судове рішення є юридичним фактом, зміст якого є обов'язковим для виконання всіма фізичними та юридичними особами без винятку на всій території України; в) ухвалення судового рішення здійснюється виключно судом відповідно до норм процесуальних кодексів (цивільного, господарського та адміністративного) іменем держави і проголошується від імені держави; г) у судовому рішенні зазначається суть матеріально-правового спору та порядок його вирішення відповідно до норм матеріального та процесуального права; д) судові рішення є структурованими, з притаманним кожній із його частин змістом; є) у судовому рішенні зазначається можливість його оскарження в інстанційно-процесуальному порядку.

При цьому судові рішення мають свої особливості: а) вони діють у необмеженому просторі й часі; б) після набуття чинності вони є незмінними; в) судові рішення породжують, відновлюють, визнають права, свободи та інтереси як фізичних, так і юридичних осіб; г) судові рішення підлягають примусовому виконанню і з цих підстав є джерелом обов'язкової сили, оскільки вони ухвалюються від імені держави та її іменем на основі норм процесуального права, зміст якого втілюється в конкретні процесуальні правовідносини; д) судові рішення є матеріалізованою формою захисту суб'єктивних прав, свобод та інтересів особи, яке має імперативний характер.

Незважаючи на те, що в кожному із трьох процесуальних проваджень є свій предмет спору, усе ж вищезазначені особливості є характерними для всіх судових рішень без винятку.

На нашу думку, доцільно зупинитися на розмежуванні таких понять як "рішення суду", "судове рішення" і «судова постанова». Словосполучення

«рішення суду» має місце як в Цивільному процесуальному (ст. 213, 215 ЦПК), так і в Господарському процесуальному кодексах України (ст. 82, 83, 84, 85, 87, 88 ГПК). У той же час у главі 5 КАС України міститься лише назва «судові рішення». Частина 1 ст.158 КАС України зазначає, що «судове рішення, яким суд вирішує спір по суті, викладається і виконується у формі постанови», а судове рішення, яким суд зупиняє, закриває провадження у справі, залишає позовну заяву без розгляду або приймає рішення щодо інших процесуальних дій, клопотань, викладається у формі ухвали (ч.2 ст. 158 КАС України). Таким чином, законодавець не розмежовує поняття «судове рішення» і «постанова суду», вважаючи дані поняття синонімами. Разом з тим В.І. Тertiшніков у науково-практичному коментарі до Цивільного процесуального кодексу України зазначає, що словосполучення, яке вжито у ст.208 ЦПК України: «судові рішення викладаються у формі рішення» та «судові рішення викладаються у формі ухвали» є не зовсім вдалим як з точки зору теорії, так і з точки зору судової практики. При цьому автор, не обґрунтовуючи своєї позиції, зазначає, що «більш вдалим є словосполучення «судові постанови», які у свою чергу поділяються на судові рішення та ухвали» [9, с.260].

Ми вважаємо, що поняття «судове рішення» є більш традиційним і змінювати його на поняття «судова постанова» сьогодні є недоречним.

Кожне судове рішення ухвалюється судом у нарадчих кімнатах. Проте законодавець мало приділив уваги поняттю «нарадча кімната», оскільки жоден із процесуальних кодексів не розглядає порушення таємниці нарадчої кімнати як безумовну підставу для скасування судового рішення (ч.3 ст. 309 ЦПК України), незважаючи на те, що дана частина судового процесу є однією з найважливіших у судочинстві, оскільки в цій частині судового процесу формується і в цілому складається один із найважливіших і основних процесуальних документів – судове рішення. Слід зауважити, що «на практиці поняття нарадчої кімнати, як і її таємниці, в окремих випадках виявляється фікцією. За даними Державної судової адміністрації України переважна більшість судів розміщується у приміщеннях, у яких через брак площі немає

можливості створити належні умови для здійснення правосуддя: немає достатньої кількості залів судових засідань та нарадчих кімнат [10, с.56]

Нарадча кімната – це спеціальне, передбачене процесуальними нормами права, приміщення (ч.1 ст. 195 ЦПК, ч.1 ст.153 КАС, 82 – 1 ГПК), у межах якого продовжується судове засідання в закритій формі, де принцип гласності судового засідання не діє. Ухвалення судового рішення вважається суто технічною частиною судового процесу. З одного боку, це так, але з іншого – укладення судового рішення є звуженими процесуальними діями суду, оскільки останні виконуються виключно судом і не пов'язуються з безпосередніми процесуальними правовідносинами. Разом з тим такі дії є невід'ємною частиною процесуальної форми судових процесів. Тому вважати, що судове засідання закінчується із закінченням судових дебатів – неправомірно. Усі дії суду по ухваленню судових рішень у нарадчих кімнатах є процесуальними і включають у себе аналітично-процесуальну роботу суддів. При цьому необхідно звернути увагу на те, що таємниця нарадчої кімнати має два заборонних сегменти. Це таємниця щодо ухвалення судового рішення як процесуального документа (це висловлення суду щодо змісту доказів, їх переконливості, обговорення доказів тощо) і таємниця дій суддів. Суть такої роботи полягає у великій за обсягом і часом дослідницькій роботі суду, яка потребує великої концентрації уваги, фізичних сил та практичного досвіду. Суд оцінює докази, які були предметом дослідження в судовому засіданні, зіставляючи їх зміст між собою. Оцінюючи докази, суд повинен зважати на їх належність до предмету доказування та допустимість таких доказів з точки зору їх змісту, форми засвідчення тощо. Таким чином, суд за допомогою змістовної частини доказів відтворює ті чи інші події, які мали місце в минулому, порівнюючи їх одночасно між собою та тією вимогою і тим матеріальним законом, який діє чи діяв на момент тих чи інших цивільних, господарських чи адміністративних правовідносин.

Такий підхід дає можливість суду зрозуміти суть конфлікту. Так, мотивувальна частина судового рішення включає в себе: а) установлені судом

обставини і визначені щодо них правовідносини; б) мотиви, з яких суд вважає встановленими або відсутніми ті чи інші факти. Ураховуючи дані обставини, суд зазначає, які докази він бере до уваги, а які відхиляє, викладаючи в цій частині свої мотиви таких дій. Крім того, суд обов'язково повинен зазначити ті нормативно-правові акти, які регулюють встановлені судом правовідносини, тобто точно вказати назву статті, її частину, абзац, пункт, підпункт закону, на підставі якого вирішено справу, а також процесуальний закон, яким суд керувався.

Треба зазначити, що вимоги закону, які регулюють зміст цих трьох частин судового рішення (постанови), є не тільки обов'язковими для цивільного, господарського чи адміністративного судочинства, але й змістовно однаковими.

Так, у резолютивній частині як ключовій частині судового рішення міститься суть відповіді суду на ті чи інші вимоги матеріально-правового характеру. Така відповідь являє собою юридичний висновок суду, який впливає з описової і мотивувальної частини судового рішення. Юридичний зміст цієї частини ґрунтується на висновках суду про задоволення позову або відмову в задоволенні позову повністю або частково; висновки суду по суті позовних вимог; розподіл судових витрат; строки і порядок набрання рішенням законної сили та його оскарження. Резолютивна частина судового рішення повинна бути повною, тобто охоплювати висновки щодо кожної вимоги позивача та зустрічного позову відповідача в разі його наявності. Вона повинна бути зрозумілою, чіткою, вичерпною, безумовною із зазначенням прізвищ сторін, найменувань юридичних осіб.

Аналогічні вимоги до змісту судового рішення мають як Господарський процесуальний кодекс, так і Кодекс адміністративного судочинства України. Така ідентичність усіх частин судового рішення, їх змісту говорить про реальну уніфікаційну можливість інституту судового рішення з відтворенням в ньому єдиних вимог, які будуть передбачені в Судовому процесуальному кодексі України.

Разом з тим як цивільні, так і господарські та адміністративні справи за своєю складністю, навіть в межах однакових їх категорій, не є однаковими. Є категорії справ, у яких матеріально-правовий спір об'єднує три, чотири і навіть п'ять вимог. У той же час є справи, у яких наявна одна чи дві вимоги. Безумовно, їх розгляд потребує, з одного боку, витрат різного процесуального часу, а з іншого – різного обсягу судових рішень. Зрозуміло, це не означає, що всі цивільні, господарські чи адміністративні справи обов'язково повинні оскаржуватися в апеляційному порядку. У цій частині не можна погодитися з думкою Фазикош Г. В., яка вважає, що «у практиці є достатньо випадків, коли сторони не мають наміру оскаржувати рішення, мотиви суду їх взагалі не цікавлять, і, одержавши лише виписку із рішення, вони не звертаються до суду за його повним текстом. Зокрема, це частина рішень у справах про розірвання шлюбу, про передачу безхазяйного нерухомого майна у комунальну власність, про встановлення факту родинних відносин та ін. Виникає запитання: чи є потреба витратити час на виготовлення повного тексту рішення у цих випадках. Очевидно, що ні. Тому ми вважаємо, що доцільно змінити процесуальний закон, зобов'язавши суд виготовити повний текст судового рішення лише у випадках подачі на нього заяви про апеляційне оскарження чи апеляційної скарги, у разі проголошення рішення (неповного тексту) за відсутності сторони, а також за письмовою заявою сторони, поданою у десятиденний строк» [11].

Ми підтримуємо думку дослідниці і вважаємо, що настав час змінити структуру судових рішень у нескладних справах, вилучивши з них мотивувальну частину. До таких справ можна віднести справи про розірвання шлюбу, стягнення аліментів на неповнолітніх дітей чи дружину, справи окремого провадження тощо. Практика показує, що сьогодні судові рішення у справах дітей війни, чорнобильців є однотипними. Це ж стосується і справ про банкрутство. Мотивувальна частина таких рішень просто переписується суддями з рішення в рішення.

На нашу думку, суди без жодної правової шкоди можуть ухвалювати судові рішення, наприклад, у частині розірвання шлюбу, у скороченому

варіанті – без мотивувальної частини. Це може мати місце і в судових рішеннях про стягнення аліментів, а також у всіх вищезазначених справах.

Разом з тим ми не ставимо за мету усунути мотивувальну частину з судового рішення. Ми говоримо про те, що мотивувальну частину судового рішення суди можуть складати по нескладних справах лише тоді, коли на такі судові рішення подано апеляційну скаргу. Про те, що такі зміни об'єктивно назріли, свідчить і судова статистика.

Так, у 2010 році місцеві загальні суди з ухваленням судового рішення розглянули 1млн. 398тис. цивільних справ. До апеляційних судів надійшло 341 тисяча 700 справ. Таким чином, 1 млн. 57 тис. справ, які мали мотивувальну частину, не оскаржувалися в апеляційному порядку. Це означає, що для сторін це не мало жодного значення, написання ж мотивувальної частини, відіграло лише роль контролю за суддями місцевих судів.

Сьогодні все більшого значення набуває суддівська правотворчість, яка включає в себе прецедентні рішення Верховного Суду України, Конституційного суду України, Європейського суду з прав людини. Необхідно зазначити, що питання прецедентного права в Україні до цього часу ще не набуло своєї завершеної доктринальної форми.

У той же час суддівська правотворчість мала місце й раніше, оскільки судові рішення ухвалювалися і ухвалюються більшістю голосів, якщо така справа слухається в колегії суддів, але це, як правило, стосується апеляційного та касаційного суду. На рівні загальних судів першої інстанції, окрім деяких справ окремого провадження (ч.4 ст. 234 ЦПК України – справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення в цивільній дієздатності особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою, усиновлення; надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку; обов'язкова госпіталізація до протитуберкульозного закладу розглядається у складі судді і двох народних засідателів), питань пов'язаних з процедурою банкрутства в господарському судочинстві та адміністративних судах у разі їх «особливої складності» (ч.2

ст.24 КАС) розглядається колегіально. Такий різний підхід до складу суду не дає точного уявлення про те, у якому складі суди України повинні ухвалювати судові рішення. Так, стягнення коштів по заборгованості заробітної плати, за затримку розрахунку, трудової книжки, поновлення на роботі в цивільному судочинстві будуть розглядатися суддею одноособово, незважаючи на жодну складність таких справ. У той же час аналогічні справи, які подав до адміністративного суду державний службовець, за його клопотанням можуть розглядатися колегіально у складі трьох професійних суддів (ч.2 ст. 24 КАС). Зрозуміло, це сприяє більш суттєвому судовому захисту державних службовців порівняно з іншими працівниками. Уніфікація процесуальних кодексів зумовить однотипне розуміння змісту процесуальних норм під час розгляду різних категорій справ у всіх судах.

Висновки. Проведене нами дослідження доводить, що суть, структура, зміст судового рішення в різних галузях процесуального права є однотипними, а значить, є всі можливості для уніфікації інституту судового рішення в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

На нашу думку, уніфікація інституту судового рішення, безумовно, призведе до єдиного розуміння його змісту, структури, форми, підстав для його оскарження, скасування та ухвалення нових рішень. Такий підхід надасть можливість сконцентрувати вимоги до цього важливого процесуального документа в одному процесуальному кодексі з єдиним розумінням процесуально-правових понять та їх правозастосування.

Література

1. Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс / А.Ф.Клейман. – М.: Изд-во МГУ, 1954.
2. Чечот Д.М. Постановление суда первой инстанции по гражданским делам / Д.М.Чечот. – М., 1959.
3. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України / М.Й.Штефан. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2005.

4. Ясинок М.М. Судове рішення в позовному та окремому провадженні цивільного процесуального права (теоретичний аспект) / М.М.Ясинок // Бюлетень Міністерства юстиції України: Офіційне видання: Міністерство юстиції України. – 2008. – № 5. – С. 56–62.
5. Луспеник Д.Д. Законність, обґрунтованість і справедливість судового рішення – основні чинники авторитету судової влади / Д.Д.Луспеник // Вісник Верховного Суду України – 2010. – №1. – С. 10–12.
6. Александрова Н.В. Основи адміністративного судочинства в Україні: навч. посіб./ Н.В Александрова, Р.О. Куйбіда. – К.: Конус-Ю, 2006.
7. Господарське процесуальне право України: [підруч.] / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006.
8. Тертишніков В.І. Цивільний процес України: наук.-практ. посіб. / В.І. Тертишніков. – Харків: Юрайт, 2012.
9. Тертишніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково- практичний коментар. – Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007.
10. Організаційне забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції України у 2006 році. Інформаційно-аналітичні матеріали / Державна судова адміністрація України. – К.: Державна судова адміністрація України, 2007.
11. Фазикош Г.В. Судове рішення в цивільному судочинстві: дис.....канд.юрид.наук: 12.00.03 / Фазикош Ганна Василівна. – Харків, 2008.

Курило М.П. Судові рішення в різних галузях процесуального права: можливості уніфікації

У статті розглядається поняття судового рішення, його суть, структура, зміст у різних галузях процесуального права. Розмежовуються поняття "рішення суду", "судове рішення" і «постанова суду». Досліджується поняття «нарадча кімната» та її роль в ухваленні судового рішення. Доводиться

можливість уніфікації інституту судового рішення в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

Ключові слова: судове рішення, структура судового рішення, особливості судового рішення, зміст судового рішення, нарадча кімната.

Курило Н.П. Судебные решения в разных отраслях процессуального права: возможности унификации

В статье рассматривается понятие судебного решения, его суть, структура, содержание в разных отраслях процессуального права. Определяются понятия «решение суда», «судебное решение», «постановление суда». Исследуется понятие «совещательная комната» и его роль в постановлении судебного решения. Доказывается возможность унификации института судебного решения в едином Судебном процессуальном кодексе.

Ключевые слова: судебное решение, структура судебного решения, особенности судебного решения, содержание судебного решения, совещательная комната.

Kurylo N. P. To the problem of defining the concept of the object of legal relations in different branches of procedural law

The article considers views of scientists studying different branches of law on definition of the object of legal relations. The author studies the essence of the concept, and its content in different branches of procedural law. The author gives unified definition of the object of legal relations that will be included in the Integrated Court Procedural Code.

Key words: procedural legal relations, object of legal relations, content of procedural legal relations, proceedings, interest.